

SOCIETATE, BISERICĂ ȘI CULTURĂ ÎN EPOCA MODERNĂ

ASPECTE PRIVIND ASOCIAȚIILE CULTURALE REGIONALE
ROMÂNEȘTI ȘI SLAVE DIN MONARHIA HABSBURGICĂ

Ioan Bolovan

Trinomul enunțat în titlul materialului nostru evidențiază în primul rând cât de complexe au fost evoluțiile națiunilor din fosta monarhie austriacă până la primul război mondial. În al doilea rând, sugerează cât de important a fost rolul jucat de biserică în conturarea și afirmarea identităților naționale în acest spațiu geopolitic. Nimeni nu se mai îndoieste astăzi că mișcările de emancipare națională din secolul al XIX-lea cantonate în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, au încorporat ideologiei lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională. Componenta culturală, reprezentată printre altele și de asociațiile regionale (Matica srpska-înființată în anul 1826, Matica Ceska-1831, Matica Moravska-1836, Matica Ilirska-1842, Matica Slovenska-1863, Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA)-1861, Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina-1862, Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român-1863 etc.) a avut o contribuție importantă în procesul de afirmare a identităților naționale și, indirect, chiar în sfera militantismului politic. Datorită caracterului lor regional, ele au dinamizat activitatea culturală pe o arie geografică largă coagulând elita intelectuală răspândită în mai multe centre urbane; dar, în același timp, au și favorizat accesul comunităților sătești la actul de cultură¹.

Dezvoltarea economico-socială a popoarelor din Sud-Estul Europei în epoca modernă a influențat baza mișcărilor de emancipare națională, burghezia și intelectualitatea situându-se permanent în fruntea luptei pentru drepturi cultural-naționale. Asemenea altor zone din spațiul Monarhiei Habsburgice, intelectualitatea (*intelligentsia*) a îndeplinit și în

teritoriile românești o funcție dublă: una ideologică, de creare și perpetuare a ideii (conștiinței) naționale, și cealaltă organizatorică, în ansamblul mișcării naționale. Originea socială a intelectualității românești a fost preponderent rurală (învățători, preoți, notari, avocați etc.), aspect ce a imprimat activităților lansate note specifice, comparativ cu alte națiuni aflate sub dominația Curții de la Viena. Astfel, fenomenul cultural s-a manifestat aici în forme specifice, cu o mare eficacitate politică, mai ales în preajma revoluției de la 1848 mișcarea culturală interferându-se masiv și frecvent cu mișcarea politică². În acest context se pune problema modelului exercitat de instituțiile culturale regionale ale slavilor asupra organizării asociațiilor regionale românești din Transilvania la începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea. Legăturile politice, religioase și culturale existente între români și popoarele slave în epoca modernă, care au fost mai mult decât conjuncturale la mijlocul secolului trecut, au reprezentat cadrul general în care se pot regăsi, neîndoielnic, elemente interesante în acest sens. Indubitabil, *Matica Srpska*, apărută la Pesta în anul 1826, a reprezentat prototipul celorlalte societăți similare constituite în procesul renașterii culturale a popoarelor slave din monarhia habsburgică. În același timp, analiza statutelor și activităților *Maticii Srpska* și ale asociațiilor regionale românești (cu precădere *ASTRA* și *Asociația națională arădeană*) relevă multe similitudini în strategia culturală adoptată de fruntașii români și sârbi, fără a se pierde din vedere particularitățile inerente fiecărei națiuni. Promovarea limbii, literaturii și istoriei naționale prin scrieri și publicații, dotarea cu fond de carte a bibliotecilor proprii, organizarea de adunări generale anuale, acordarea de burse elevilor și studenților, au fost numai câteva aspecte care s-au regăsit atât la *Matica Srpska* cât și la asociațiile românești.

Instituțiile culturale regionale românești se originează în primul rând în evoluția spre modern a societății românești din Transilvania, în procesul de instituționalizare a culturii pe baze naționale³. În același timp, liderii români, cei care au întemeiat asociațiile de la Sibiu sau Arad, s-au raportat de bună seamă la instituțiile culturale ale slavilor din imperiu sau la cele ale maghiarilor și germanilor din provincie. În acest sens, la români s-au înregistrat în epocă unele referiri la activitatea acestor instituții străine atunci când s-a pus problema constituirii asociațiilor proprii. Astfel, în răspunsul pe care-l dau Consiliu-

lui Locumtenențial Ungar fruntașii români din Arad, la 2/14 ianuarie 1862, la întrebările puse de autorități în legătură cu statutele viitoarei Asociații arădane, se precizează foarte elocvent în acest sens: „*Noi, fondatorii, atunci când vedem lucrarea cea salutară a celor multe și felurite asociațiuni ce le au cei de naționalitate maghiară și alte naționalități, cum sunt: a Sfântului Ștefan, a Sfântului Ladislau, Matica...nu putem rămâne indiferenți*”⁷⁴. Atari referiri s-au semnalat și mai târziu, atunci când se evaluau rezultatele obținute de Asociația arădană sau ASTRA comparativ cu societățile culturale ale celorlalte națiuni din monarhia austriacă. Între generațiile de intelectuali și oameni politici români care au pus bazele asociațiilor culturale regionale, și intelectualii sârbi și slavi în general, au existat contacte și schimburi de opinii încă de pe vremea studiilor în comun la liceele și universitățile din imperiu. Influențele care au venit dinspre Matica Srpska și celelalte matice slave au fost ajustate condițiilor specifice ale românilor, asociațiile regionale românești reprezentând o experiență românească în ansamblul mișcărilor naționale din imperiu, iar contribuția lor la menținerea individualității etno-lingvistice a românilor a fost una substanțială.

La începutul epocii moderne, în cadrul mai tuturor mișcărilor de emancipare națională din monarhia habsburgică a avut loc un proces de laicizare, de înlăturare treptată și sistematică a clerului din funcțiile de conducere. Aceasta nu a însemnat însă și marginalizarea totală a clerului, dimpotrivă, biserica, o instituție cu o ierarhie și o structură bine precizată, a continuat să reprezinte o componentă esențială în interiorul mișcărilor naționale. În lucrarea de față vom încerca să schițăm numai câteva elemente care au marcat implicarea bisericii în renașterea culturală a națiunilor din monarhia austriacă prin intermediul asociațiilor regionale, insistând cu precădere asupra realităților românești, respectiv pe instituțiile de la Arad și Sibiu.

Imperiul Habsburgic era la mijlocul secolului al XIX-lea un conglomerat de națiuni și religii, existând numeroase cazuri de popoare biconfesionale (românii, cehii, slovacii, ungurii etc.). De exemplu, românii din fostul mare Principat Transilvania aparțineau la 1850 celor două confesiuni în modul următor: ortodocșii erau în număr de 621.852 iar greco-catolicii 664.154, deci procentual raportul era de 48,4% la 51,6%. Cehii erau în proporție de 96% catolici, restul fiind protestanți;

la fel se prezentau realitățile confesionale și în rândul croato-slovenilor, circa 94% romano-catolici, restul greco-catolici, protestanți și ortodocși. Peste apartenența confesională, liderii bisericilor și clerul de rând (cu puține excepții) au situat mai presus de orice idealul național, acționând concertat în vederea materializării obiectivelor majore ale comunităților naționale din care făceau parte.

Ideea națională a reprezentat în acei ani, pentru majoritatea exponenților națiunilor dominate din monarhia austriacă, ceva mai grandios decât confesionalismul și, ortodocși sau greco-catolici (uniți), catolici sau protestanți, la fel au descoperit în ideologia națională sursa fraternității lor. Fără a neglija diversele forme de asociere și solidarizare confesională care au funcționat în epoca modernă în rândul popoarelor din spațiul central european, trebuie să remarcăm faptul că imperativul slujirii națiunii a prevalat în detrimentul confesionalului. Simptomatic în acest sens este și alegerea în funcțiile de conducere ale asociațiilor regionale a unor lideri (laici și clerici) aparținând ambelor confesiuni din cadrul respectivelor națiuni. Astfel, la Turciansky Svety Martin, în 1864, președinte al Maticiei Slovenska a fost ales episcopul romano-catolic Stefan Moyses, iar vicepreședinte episcopul Bisericii evanghelice-luterane Karol Kuzmany. În 1861 la Sibiu, președinte al ASTREI a fost ales episcopul ortodox Andrei Șaguna, iar vicepreședinte canonicul greco-catolic Timotei Cipariu din Blaj. De asemenea, la Arad, în 1863, cu ocazia înființării Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român, președinte a fost ales episcopul ortodox Procopie Ivacicovici, iar vicepreședinte canonicul greco-catolic Mihail Naghy din Lugoj.

Nu numai la români dar și la slavi, liderii bisericești s-au aflat ani îndelungați în fruntea asociațiilor regionale, ca președinți, vicepreședinți sau directori. Andrei Șaguna a condus ASTRA în calitate de președinte între 1861-1867, Timotei Cipariu între 1877-1887, Ioan Micu Moldovan 1893-1901; la Arad, în funcția de președinte al Asociației naționale arădene au fost aleși între 1863-1918 numai episcopii ortodocși din Arad: Procopie Ivacicovici, Miron Romanul, Ioan Mețianu, Iosif Goldiș, Ioan I.Pap, în vreme ce în calitate de vicepreședinți și directori s-au aflat de-a lungul timpului alte personalități aparținând ierarhiei ortodoxe din zonă: Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Augustin Hamsea etc. Matica Srpska l-a avut ca președinte pe episcopul Pla-

tan Atanackovič între 1842-1844 și 1864-1867, Matica Slovenska a fost condusă aproape un deceniu de episcopul Karol Kuzmany. Să menționăm și faptul că în comitetul de conducere al Maticeii Moravska, încă de la înființarea în anul 1836, din 40 de membri, un număr de 19 aparțineau clerului. Arhiepiscopul de Praga Alois Kolovrat-Krakovsky a jucat un rol important în cadrul comitetului de conducere al Maticeii Ceska, iar episcopii Josif Kukovic și Josif Strossmayer s-au aflat constant în rândul celor care au îndrumat și condus Matica Ilirska, pentru un scurt timp chiar în funcțiile de președinte respectiv vicepreședinte.

Mai mult, înființarea diferitelor asociații regionale trebuie asociată în numeroase cazuri cu implicarea directă a ierarhiei ecleziastice, care, prin pozițiile deținute în cadrul comunității, prin raporturile cu curtea de la Viena, au putut mijloci obținerea aprobărilor necesare. Cazul ASTREI este extrem de sugestiv în acest sens. La 10 mai 1860, un număr de 176 de personalități politice, culturale precum și înalți ierarhi aparținând bisericilor ortodoxă și greco-catolică au înaintat guvernatorului Transilvaniei un memoriu în care solicitau aprobarea pentru convocarea unei ședințe consultative în cadrul căreia să se pună bazele unei societăți „pentru cultura și literatura poporului român”. Printre semnarii actului îi găsim pe episcopul ortodox Andrei Șaguna, mitropolitul unit Alexandru Sterca Șuluțiu, canonicul Timotei Cipariu, viitorul episcop ortodox al Caransebeșului Ioan Popasu etc. Nu întâmplător, răspunsul guvernatorului Lichtenstein din 12 iulie 1860, în care se solicitau lămuriri suplimentare și proiectul de statute, este adresat tocmai episcopului Andrei Șaguna, cunoscut pentru abilitățile sale diplomatice, pentru prestigiul de care se bucura în fața autorităților.

Tipic pentru dinamismul de care dădea dovadă Șaguna în acei ani, el a lansat mai multor intelectuali români (George Bariț, timotei Cipariu, Ioan Pușcariu) invitația de a redacta statutele viitoarei asociații, rezervându-și dreptul de a unifica proiectele. În consecință, la 6 decembrie 1860, proiectul de statute al viitoarei asociații este înaintat Guberniului Transilvaniei, fiind însoțit și de o scrisoare a lui Andrei Șaguna în care se exprima speranța că statutele vor fi înaintate cât mai curând spre aprobare împăratului. Reacția favorabilă a autorităților l-a încurajat pe Andrei Șaguna să organizeze la Sibiu, între 9-11 martie 1861, o „conferință consultativă” în vederea înființării unei societăți pentru cultura

și literatura poporului român. Materializarea acestor eforturi s-a concretizat prin desfășurarea primei adunări generale a ASTREI la Sibiu, între 23-26 octombrie, moment ce semnifică debutul oficial al celei mai importante instituții culturale a românilor transilvăneni până la unirea din 1918. La sfârșitul primei adunări, Andrei Șaguna (ales președinte al societății) a rostit un discurs în care releva importanța solidarității pentru nou-înființata instituție: „Ne-am adunat în caritate, ne despărțim în caritate. Dea Dumnezeu ca până la capătul veacului să fie tot așa. Să ne mai întâlnim la masa mamei noastre comune; să ne îndulcim de limba, naționalitatea și de toate câte sunt ale românilor”⁵. În lipsa unui local propriu, ASTRA a primit, la intervenția lui Șaguna, un spațiu adecvat de funcționare în incinta Seminarului ortodox din Sibiu.

Andrei Șaguna a fost reales după trei ani președinte al ASTREI, conducând cu moderație și eficiență instituția culturală sibiană până în vara anului 1867. El a încercat să imprime tuturor acțiunilor ASTREI un caracter apolitic și neutralitate confesională, accentuând responsabilitățile culturale, morale, sociale și chiar economice ale asociației. De altfel, Șaguna a reiterat aceste deziderate și obiective și cu prilejul celei de a doua adunări generale a ASTREI de la Brașov din vara anului 1862: „literatura limbei noastre la semenea grad de cultură cu ale celorlalte limbi culte; școalele și institutele literare în stare înfloritoare, satele și orașele române regulate și înaintate; grădini și holde frumuse cultivate, bogate de pomi fructiferi; economia rațională la plugarii noștri; înflorirea artelor și a tot felul de măiestrii la Românii noștri. Pre scurt: Nu vor trece multe zeci de ani, și națiunea română va fi regenerată și întinerită în puterile sale intelectuale, industriale și materiale, pentru că națiunea este setoasă după cultură și luminare, iar membrii acestei Asociațiuni nu vor cruța nici un sacrificiu, ce ar condiționa un viitor mai fericit și propășirea națională”⁶.

Și la Arad lucrurile s-au derulat într-un mod identic. După aprobarea de către autorități a statutelor, pregătirile pentru ședința de constituire a Asociației naționale arădene au intrat în primăvara anului 1863 în faza finală. Inițiativa a avut-o și de această dată factorul ecleziastic, respectiv episcopul Procopie Ivacicovici, care a convocat, la 18 martie 1863, într-o ședință preliminară, elita românească din Arad. Cu ocazia acestei conferințe a luat ființă un comitet executiv care a pregă-

tit în 7 ședințe consecutive deschiderea festivă a activității Asociației arădene cu prilejul primei adunări generale din 30 aprilie 1863. După oficierea unei slujbe religioase la catedrala orașului, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici, participanții s-au îndreptat spre hotelul „Crucea Albă” unde s-au desfășurat lucrările primei adunări generale. Prezența episcopului dar și a multor reprezentanți ai clerului la manifestare a fost una destul de semnificativă pentru a demonstra rolul pe care biserica l-a avut pentru românii din Transilvania cel puțin până la primul război mondial. Nu întâmplător, episcopul Ivacicovici a fost desemnat membru al unei delegații de 5 reprezentanți ai asociației, ce urma să prezinte împăratului Franz Iosif omagiile și mulțumirile pentru sprijinul acordat la înființarea instituției culturale arădene.

De altfel, înalții ierarhi s-au aflat nu numai în fruntea inițiativelor care au condus la înființarea acestor instituții cultural-naționale dar și la revigorarea activităților în și după perioade de criză. Astfel, după bulversările produse în timpul revoluției de la 1848-1849, episcopul sârb Platan Atanaković a fost cel care s-a implicat în august 1851 în convocarea unei adunări la Pesta a elitei sârbești din Ungaria, gest care a însemnat și reluarea activităților Maticei Srpska. Arhiepiscopul Friedrich Egon și episcopul Scaffgotsch au intrat în anul 1868 în cadrul comitetului de conducere al Maticei Moravska într-un moment dificil din existența instituției, implicarea lor în cadrul asociației din Brno având ca finalitate relansarea și un nou impuls pentru activitățile culturale și științifice. Reactivarea Asociației naționale arădene în primăvara anului 1880 (după câțiva ani de dezorganizare și lipsă de acțiuni conforme programului statuat) s-a datorat inițiativei energice a episcopului ortodox al Aradului, Ioan Mețianu. Acesta a reușit să convoace la 4 aprilie 1880 o conferință a intelectualității românești din zonă care a făcut posibilă apoi reluarea oficială a activității asociației prin adunarea generală desfășurată la 10 mai același an. Prestigiul de care se bucurau ierarhii, faptul că ei erau la un moment dat mai puțin implicați în dezbaterile politice și lupta parlamentară le-a permis să se afirme în mijlocul comunităților lor naționale și să activeze mișcarea culturală prin intermediul societăților regionale. Pe de altă parte, Consistoriul episcopiei ortodoxe din Arad a pus la dispoziția direcțiunii Asociației arădene sume importante de bani pentru lansarea unor inițiative culturale și a facili-

tat prin intermediul tipografiei diecezane publicarea unor apeluri sau materiale necesare asociației. De exemplu, în anul 1885, clericul Roman Ciorogariu și I. Beleş au tipărit un manifest într-un număr de 1000 exemplare în care atenționau asupra pericolului ca activitatea asociației din Arad să intre în declin, solicitând sprijinul publicului românesc: „Intelligență română. Noi nu putem suferi nepăsători această stare nenaturală a asociației noastre, fără ca să roșim înaintea lumii și să atragem asupra noastră osânda urmașilor... să întărim fortărețele care le avem, puținele așezăminte de cultură, dându-le un nou avânt. Asociațiunea națională arădană nu este nici creațiunea și nici proprietatea exclusivă a arădanilor, ci a tuturor românilor din patrie”.

Pe deasupra deosebirilor confesionale, ierarhia ecleziastică dar și preoțimea de rând – profitând de relativa independență materială de care dispuneau – au conștientizat misiunea lor națională înscriindu-se ca membri activi ai asociațiilor regionale atât la slavi cât și la români. Cel puțin în cazul maticelor, dar și al asociațiilor regionale românești, această categorie socială a deținut în anumite momente o majoritate considerabilă, depășind 40% din totalul membrilor activi, ceea ce a însemnat implicit sprijinirea financiară a culturii naționale. Firește, o susținere materială mai consistentă a venit din partea înalților ierarhi, care au contribuit cu sume mari de bani la realizarea obiectivelor asociațiilor. Să amintim numai gestul episcopului Josif Strossmayer care a donat 10.000 fl Maticii Ilirska pentru a pune bazele Academiei croate, același episcop a mai donat și Maticii Slovenska 1.000 fl. De asemenea, arhiepiscopul de Praga Alois Kolovrat-Krakovsky a donat Maticii Ceska 1.000 fl, devenind membru activ al respectivei instituții. Și în cazul ASTREI înregistrăm o situație similară, mitropolitul unit Alexandru Sterca Șuluțiu donând la întemeierea instituției din Sibiu 2.000 fl iar episcopul ortodox Andrei Șaguna 1.050 fl. Sumele mai modeste de câte 100 fl. donate de alți episcopi români (Procopie Ivacicovici, Ioan Mețianu etc.) au însemnat pentru asociațiile regionale de la Sibiu sau Arad contribuții notabile la creșterea bugetelor anuale, care le-au permis să-și materializeze programele culturale și științifice.

Deloc de neglijat este prezența masivă a preoțimii în cadrul instituțiilor culturale regionale atât la slavi cât și la români. Aproape 40% din totalul membrilor Maticii Ceska în primul deceniu de activitate (2.277

membri în 1840) proveneau din rândul clericilor și studenților la teologie. În anul 1849, aproape jumătate din cei 303 membri ai Maticii Moravska erau preoți, această categorie păstrându-și un loc predominant și în deceniile ulterioare (în anul 1877, din 560 de membri, 210 – 37% erau clerici). De asemenea, și în cazul Maticii Slovenska, realitatea era apropiată, în anul 1867 din cei 1.112 membri, 365 erau clerici, reprezentând 32% din totalul membrilor asociației. „Democratizarea” Maticii Srpska după mutarea sediului la Novisad în 1864, ca urmare a eforturilor lui Svetozar Miletić și Mihailo Polit-Desančić, a însemnat sporirea numărului membrilor Maticii Srpska de la circa 200 în anul 1864 la aproape 1.400 în anul 1880; marea majoritate a noilor membri proveneau din rândul clerului, categorie socială ce putea intermedia comunicarea între elite și mase.

În cazul Asociației naționale arădene, situația era oarecum asemănătoare, ponderea preoțimii crescând de la 13% în anul 1863 (din totalul de 810 membri, 102 aparțineau clerului), la 25% în anul 1864, 30,3% în anul 1894, pentru a cunoaște un vârf de reprezentare în anul 1896: 64%. O asemenea creștere „explozivă” a clerului în rândul membrilor instituției culturale de la Arad a fost consecința directă a circularilor trimise de către episcopul Iosif Goldiș, președintele asociației, care îndemna preoțimea să susțină programul cultural-național al societății arădene. Nu întâmplător, dintre cei câțiva reprezentanți ai unei colectivități sătești înscriși ca membri ai Asociației naționale arădene, unul cel puțin era preotul satului, alături de dascăl sau notar. Preoțimea a conștientizat în deceniile premergătoare Primului Război Mondial misiunea ei națională, desfășurând o activitate statornică în acest sens.

Elita ecleziastică a fost mai totdeauna în avangarda inițiativelor ce vizau extinderea programului Asociației naționale din Arad spre categoriile sociale ce necesitau sprijin. În cuvântul de deschidere al celei de a treia adunări generale a asociației din 10 mai 1865, episcopul Procopie Ivacicovici, președintele societății, atrăgea atenția asupra educației tineretului care trebuie încurajat cu burse pentru desăvârșirea studiilor: „Nimic nu poate fi mai folositor pentru națiunea noastră decât creșterea tinerimii... care e speranța unui viitor mai ferice, căci prin creșterea tinerimii se câștigă cultura poporului”⁸. În același timp, preoțimea, dincolo de participarea în număr mare la adunările generale anuale ale maticelor slave și ale asociațiilor românești, a susținut efectiv ample-

le acțiuni lansate de asociațiile regionale. Astfel, cel puțin în cazul instituțiilor de la Sibiu și Arad, preoțimea s-a implicat în activitățile de alfabetizare și culturalizare ale țăranilor, de combatere a alcoolismului și de ridicare a nivelului de igienă, de colectare a informațiilor istorice și etnografice pentru elaborarea monografiilor sătești etc., completând aria dialogului cultural-național-social la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Discursul episcopului Ioan Mețianu, președintele Asociației naționale arădane cu prilejul adunării generale din 31 decembrie 1895 este extrem de revelator în acest sens: „Știți și dumneavoastră că poporul este baza oricărei inteligențe...că slăbind acea bază slăbește rezistența noastră, și că în măsura ce se va cultiva poporul, în aceea se va întări și el și noi, inteligenții lui”⁹.

Conștientizarea de către ierarhia ecleziastică românească a importanței asociațiilor culturale regionale reiese și din dialogul purtat de Andrei Șaguna cu George Bariț la Brașov în vara anului 1864, în cursul căruia înaltul prelat ortodox îi cerea cărturarului greco-catolic brașovean: „Să nu lășăm, dle Barițiu, ca să apună Asociațiunea noastră, să o susținem cu toate brațele, încât dacă s-ar întâmpla, să perdem toate celelalte drepturi, la câte ne nizuim, să rămânem cel puțin cu acest mijloc comun de cultură a limbei și a spiritelor. Zelul nostru pentru Asociațiune să nu scadă”¹⁰.

În concluzie, integrarea masivă a clerului în dialogul societate-cultură-naționalitate, realizat prin intermediul maticelor slave și al asociațiilor regionale românești, este o reconfirmare a mai vechiului militantism național și social al acestei categorii profesionale. Mai mult, reprezintă o dovadă de necontestat a dinamismului politico-național manifest la nivelul tuturor structurilor socio-profesionale în rândul națiunilor dominate din fosta monarhie austro-ungară în preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale. Societățile culturale regionale românești se originează în primul rând în evoluția spre modern a societății românești din Imperiul Habsburgic, în condițiile existenței dominației străine care nu o dată s-a dovedit a fi intolerantă față de manifestările în spirit național ale românilor. Firește că fără a copia un model instituțional cultural ce exista deja la mijlocul secolului al XIX-lea, asociațiile culturale ale românilor s-au raportat la experiența națiunilor din monarhie, cu siguranță la Matica Srpska dar și la celelalte matices. Totuși, societățile regionale românești au reprezentat o experiență originală în ansamblul mișcărilor naționale din monarhie,

iar ampla solidaritate general românească ce s-a manifestat cu multă vigoare în toamna anului 1918 se datorează, în bună parte, și activităților lansate în cele mai bine de cinci decenii de existență de instituțiile culturale de la Sibiu, Arad, Sighet sau Cernăuți, care au promovat cu consecvență idealul unității naționale. Aportul pe care biserica l-a avut în procesul renașterii naționale a românilor din Transilvania în epoca modernă a fost recunoscut și apreciat ca atare de întreaga națiune, iar în memorabila zi de 1 Decembrie 1918, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, episcopul ortodox al Aradului Ioan I. Papp și episcopul greco-catolic de Oradea Demetriu Radu au fost aleși copreședinți.

Note

1. Jozsef Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1980, p. 142; Arato Endre, *Kelet-Európa története. A 19. Század első felében*, Budapest, 1971, p. 225.
2. Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 6.; Cornelia Bodea, *Stări de spirit revoluționare în Transilvania și Banat după Revoluție*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurei Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 348.
3. Pamfil Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională*, Cluj-Napoca, 1986, p. 18; Ștefan Pascu, *Însemnătatea cultural națională a ASTREI. 120 de ani de la înființarea ASTREI*, în „Memoriile Secției de Științe istorice a Academiei R.S.R.”, 1981, 6, p. 97 sq.; Vasile Curticăpeanu, *Caracterul european și modernizator al concepției și activității ASTREI până la Unirea din 1918*, în vol. *ASTRA, 1861-1950, 125 de ani de la înființare*, sub red. Dr. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 79.
4. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, *Grupa I*, dosar 229, doc. 24/1861, f. 3v. A se vedea și în vol. *Mărturii privind lupta românilor din partea Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului*, prefață de P.S. Episcop dr. Timotei Sevcicu, studiu introductiv și comentarii de prof.dr. Vasile Popeangă, Arad, 1986, pp. 142sqq
5. Cf. *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 79
6. Cf. Andrei Bârseanu, „La jubileul de cincizeci de ani al Asociațiunii”, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 321
7. Apud. Arhivele Naționale, Direcția județeană Arad, Fond ASTRA, dosar 131/1880, f. 26
8. *Telegraful Român*, XIII, 1865, nr. 41
9. Apud. Nicolae Roșuț, „Societăți culturale arădene”, în *Ziridava*, V, 1975, p. 212
10. Cf. Ioan Lupaș, „Înființarea Asociațiunii și conducătorii ei”, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 335

Резюме

Общество, церковь и культура в новую эпоху.

Аспекты, касающиеся румынских и славянских региональных объединений в габсбургской монархии

Сегодня, никто не сомневается в том, что национально-освободительные движения XIX в в районе Центральной и Юго-Восточной Европы включили в их идеологию культуру в качестве решающего элемента процесса национальной солидарности. Культурная составляющая, представленная среди прочего и региональными объединениями (Matca srpska-основанная в 1826 г, Matica Ceska-1831, Matica Moravska-1836, Matica Ilirska-1842, Matica Slovenska-1861, Трансильванская ассоциация для румынской литературы и культуры румынского народа (АСТРА)-1861, Общество для румынской культуры и литературы в Буковине-1862, Национальная ассоциация Арада для культуры румынского народа-1863 и т.д.) сыграли важный вклад в процесс утверждения национальной идентичности и, опосредственно, в сфере политического милитантизма. Благодаря их региональному характеру, они активизировали свою культурную деятельность на широком географическом ареале, объединяя интеллектуальную элиту, распространенную во многих городских центрах, но, одновременно, содействовали доступу деревенских общин к культуре.

В начале новой эпохи, в рамках почти всех национально-освободительных движений в габсбургской империи имел место процесс секуляризации, постепенного и систематического устранения духовенства от функций правления. Однако это ничуть не означало полной маргинализации духовенства. Наоборот, церковь, учреждение имеющее хорошо установленную иерархию и структуру, продолжала являться существенной составляющей внутри национальных движений.

В данном докладе попытаемся наметить лишь несколько элементов, определивших вовлечение церкви в культурном возрождении наций австрийской монархии через региональные объединения, останавливаясь в основном на фактах румынской действительности, соответственно на учреждениях, существовавших в городах Арад и Сибиу. Правители церкви и рядовое духовенство (с несколькими исключениями) ставили как правило превыше всего национальный идеал, действуя согласованно, в целях осуществления основных целей тех национальных общин к которым они принадлежали. Очень часто представители высшего духовенства находились не только во главе тех инициатив которые привели к созданию культурно-национальных учреждений, но и к оживлению деятельности во время и после кризисных периодов. Церковная иерархия, но и рядовое духовенство- воспользуясь их относительной материальной независимостью- осознали свою национальную миссию и вписались в список активных региональных объединений как у славян, так и у румын. Во всяком случае, в рамках матиц но и в румынских региональных объединениях эта социальная категория обладала в определенных моментах существенное большинство, превышая 40 проц. всех активных членов, что означало, соответственно, финансовую поддержку для национальной культуры.